

An Analysis of the Position of the Ethical Subject in the Story of “Postman” Based on the Opinions of Levinas and Lacan

Shirzad Tayefi,¹ Tohid Shalchian Nazer²

Article info	Abstract
<p>DOI: 10.30470/ER.2024.2018296.1284</p> <p>Original Article</p> <p>Submission History Received: 18/12/2023 Revised: 03/02/2024 Accepted: 06/04/2024 Published: 14/05/2024</p> <p>Authors' Contribution Shirzad Tayefi: Main authore, data collection, initial and final writing of the article, analysis and criticism, corrections of the article. Tohid Shalchian Nazer: Participation in data collection, final writing, analysis and criticism.</p> <p>Conflict of Interests The authors declare no conflict of interest.</p> <p>Funding/Support This research has not received any financial support from funding organizations.</p> <p>Extracted from the thesis The article is not extracted from thesis.</p>	<p>Ethics is one of the concepts that thinkers across various fields have been discussing for centuries. Levinas, as a phenomenological philosopher, and Lacan, as a psychoanalyst, have drawn upon different propositions from theoretical and non-theoretical sciences to articulate their teachings and define the concept of ethics. The story of the postman serves as a representation of the conflict between love and duty. This research, relying on the teachings of Levinas and Lacan about ethics, employs a qualitative analysis method and is grounded in library studies. It aims first to explain the position of ethics according to these two thinkers and then to analyze the actions of the characters in the story of the postman based on Levinas' and Lacan's critical perspectives on ethics. The results of the research indicate that the most important component of ethics, according to Levinas, is its heteronomy, while for Lacan, it is its autonomy. Based on these frameworks, characters like Ali and Chista are regarded as unethical subjects from Levinas' perspective but ethical subjects from Lacan's viewpoint due to their transgression of The Other's desire. Conversely, characters like Haji and Haj Akbar are viewed as ethical subjects by Levinas but unethical by Lacan due to their strict adherence to duty.</p> <p>Keywords: Emmanuel Levinas, Jacques Lacan, Ethical Subject, Autonomy, Heteronomy, Postman.</p>

1. **Corresponding Author**, Associate Professor of Persian Language and Literature, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran. taefi@atu.ac.ir

2. Ph.D. of Persian Language and Literature, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran. Towhid17@yahoo.com.

Introduction

Ethics has been a fundamental concept discussed by thinkers across diverse fields for centuries. Levinas, as a phenomenological philosopher, and Lacan, as a psychoanalyst, have both employed theoretical and non-theoretical propositions to articulate their respective understandings of ethics. Jacques Lacan, a French Neo-Freudian psychoanalyst, approached ethics through a psychoanalytic lens, employing philosophical terms such as "Other/other" and engaging with the ideas of Kant and Sade to explore the concept of ethics. For Lacan, ethics operates not at the level of conscious deliberation but within the domain of the unconscious.

Emmanuel Levinas, a prominent philosopher, also contributed significantly to the discourse on ethics. He sought to move beyond the modern conception of ethics as merely descriptive and redefined it in a postmodern framework, emphasizing the relationship between the subject and the Other. For Levinas, ethics is fundamentally prescriptive and oriented toward the Other.

The Components of Ethics According to Levinas

Levinas delineates ethics through eight key components:

1. Distinction between ethics and metaphysics.
2. Detachment from prescriptive ethics and alignment with descriptive ethics.
3. Avoidance of ego-centered ethics and commitment to ethics rooted in otherness.
4. Inevitability and asymmetry as inseparable dimensions of ethics oriented toward the Other.
5. Attribution of autonomy ethics to the realm of need and heteronomy ethics to the realm of desire.
6. The subject's responsibility from the perspective of the Other's ethical standpoint.
7. Differentiation between the idea of infinity and the idea of totality, and their relationship with the separation of the subject from an ethical standpoint.
8. Langue/Parole as a domain where the ethical imperative can be fulfilled or violated.

The Components of Ethics According to Lacan

1. Lacan's framework for ethics revolves around four components:
2. The definition of ethics from a psychoanalytic perspective.
3. Psychoanalytic ethics in comparison with prescriptive ethics.
4. The relationship between ethical law, pleasure, and the Other.
5. Reading Kant with Sade to redefine ethics.

Conclusion

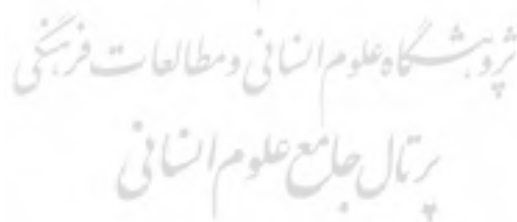
The story of "The Postman" features four central characters—Chista, Ali, Haji, and Haj Akbar—

whose actions are analyzed in this research through the ethical frameworks proposed by Levinas and Lacan.

Chista and Ali, as hysterical subjects intending to marry, replace dissatisfaction with the symptom of hysteria. For Haji and Haj Akbar, satisfaction derives from their role as objects for the desire of the Other, manifested through alienation and distancing the subject from Lacan's *Objet Petit a*.

According to Levinas, the importance of the Other's life supersedes one's own, emphasizing the Other's "face" over the ego's face. Levinas' conception of the face of the Other aligns with Lacan's notion of the imaginary image or gestalt of the little other. However, from Levinas' perspective, the face of the Other cannot be reduced to a perceptive or cognitive object, as exemplified in Chista and Ali's encounters, which rely heavily on perception and knowledge.

The findings of this research indicate that for Levinas, the defining component of ethics is heteronomy, whereas for Lacan, it is autonomy. Consequently, characters like Ali and Chista, who transgress the desire of the Other, are deemed unethical by Levinas but ethical by Lacan. Conversely, characters such as Haji and Haj Akbar, who exhibit strict adherence to duty, are considered ethical by Levinas but unethical by Lacan.

References

- Abdullah Nejad, Mohammad Reza. (2009). "The Relationship Between Levinas' Ethics and Kant's Ethics". *Cognition Journal*, 1(63): 135-155.
- Alia, Massoud. (2008). *Another Discovery with Levinas*. Tehran: Ney, first edition.
- Asghari, Mohammad. (2011). "Is Levinas' Ethics a Postmodern Ethics?" *Philosophical Reflections*, 6: 141-157.
- Asghari, Mohammad. (2012). "Precedence of Ethics Over Philosophy in The Thought of Immanuel Levinas". *Philosophical Research*, 6(10): 23-41.
- Asghari, Mohammad. (2009). "The Relationship Between Ethics and Theology in The Philosophy of Immanuel Levinas". *Philosophical Reflections*, 1(4): 27-42.
- Banayi Jahromi, Mehdi. (2014). "Levinas and moral subjectivity". *Basic Western Studies*, 5(2): 21-36.
- Dore, Joel. (2017). *Lacan's Clinical Psychoanalysis*. Tehran: Kian Afraz, second edition.
- Eliasi Mofard, Hossein and others. (2022). "Phenomenological Reading of The Novel "Al-Haram" Based on The Asymmetric Moral Responsibility of "Levinas"." *Journal of Fiction Literature*, 11-1(38): 112-136.
- Evans, Dylan. (2022). *Dictionary of Lacanian Psychoanalysis*. Tehran: Blue Room, second edition.
- Farhadi, Navazullah and others. (2021). A Comparative Study of The Phenomenon of "Sleepphobia" from the point of view of Emmanuel Levinas and Rumi with an emphasis on the poetry of Shams. *Comparative Literature Research Quarterly*, 9(1): 105-132.
- Fink, Bruce. (2018). *Clinical Foundations in Lacan's Psychoanalysis, Theoretical and Technical Principles*. Tehran: Gostareh, second edition.
- J. Warnock, J. (1989). *Moral Philosophy in the Present Century*. Tehran: Book Translation and Publishing Center, first edition.
- Javari, Mohammad Hossein and others. (2018). "A Comparative Study of The Position Of "Other" In the Emotional Relationships of The Characters in The Novel Madame Bovary by Gustave Flaubert and Two Landscapes by Ghazaleh Alizadeh based on the theory of Emmanuel Levinas." *Comparative Literature Research Quarterly*, 7(2): 32-50.
- Kadivar, Mitra. (2008). *Lacan School: Psychoanalysis in the 21st Century*. Tehran: Information, 4th edition.
- Kaloyanov, Radostin. (2018). *Hegel, Cojou, Lacan: dialectical metamorphoses along with Lacan's Unpublished Letter to Cojou*. Tehran: Scientific and Cultural, first edition.
- Karimi, Bayan and Asghari, Mohammad. (2021). Another place in the construction of subjectivity and ethics: Lacan and Levinas. *Philosophical Reflections*, 11(26): 135-162.
- Karimi, Bayan. (2019). "Moral Embodied Subjectivity: Foucault and Levinas." *Philosophical Research*, 14(33): 354-369.

- Khabbazi Kenari, Mehdi and Sebti, Safa (2016). "Corporeity" in Husserl, Merleau-Ponty and Levinas phenomenology. *Wisdom and Philosophy*, 12(3): 75-98.
- Khabbazi Kenari, Mehdi and Sebti, Safa. (2015). Responsibility for the death of another: the foundation of the subject in Levinas's philosophy. *Basic Western Studies*, 7(2): 1-22.
- Lacan, Jacques. (2019). *Lacan in Budva*. Tehran: Sib Sorkh, first edition.
- Levin and others. (1992). *Philosophy or Truth Research*. Tehran: Hekmat, third edition.
- Levinas, Emmanuel. (1979). *Totality and Infinity*. Trans. A. Lingis. Pittsburgh: Duquesne University Press.
- Levinas, Emmanuel. (1991). *Otherwise than Being or Beyond Essence*, trans. by Alphonso Lingis, Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.
- Levinas, Emmanuel. (1996). *Basic Philosophical Writings*. Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press.
- Missionary, Seyyedeh Zahra. (2021). Violence Against Metaphysics: A Survey of Radical Critiques of Metaphysical Violence. *Eternal Wisdom*, (40): 259-289.
- Mohri Adoriyani, Sayyedah Fatemeh Zahra and Eslami Ardakani, Sayyed Hasan. (1401). The extent of diversity in care ethics. *Ethical Reflections*, 3(11): 69-89.
- Mohseni, Azam and Fatah Taheri, Ali. (2009). From theory to reality: Kant's self-ethics as an alternative to Levinas's other-ethics. *Wisdom and Philosophy*, 15(58): 48-75.
- Moradi, Ayoub. (2022). Examining the ways of representing the thoughts of "Emmanuel Levinas" in the novel "Mosul, Without a Face" by Hossein Qassami. *New Literary Essays*, 26: 83-104.
- Movallali, Keramat. (2018). *An introduction to Lacan's Psychoanalysis: Logic and Topology*. Tehran: Danje, second edition.
- Nazridoost, Masoud and Rashidpour, Samira. (2016). Marquis de Sade, a wound on the face of Enlightenment. *Contemporary World Literature Research*, 21(1): 175-196.
- Pierre Cloreu, Jean. (2018). *Lacan's Vocabulary*. Translated by Keramat Movallali, Tehran: Ney, 5th edition.
- Poiman, Louis. (1999). *An introduction to the Philosophy of Ethics*. Tehran: Gil, first edition.
- Rahiminia, Fatemeh and Heydari, Fatemeh. (2022). "Examination of death from the perspective of phenomenology of otherness in Gav-e khooni's novel". *Scientific Quarterly of Interpretation and Analysis of Persian Language and Literature Texts (Dehkhoda)*, 14(53): 471-492.
- Rastai, Hamed and Faramarz Qaramelki, Ahad. (2021). "Substitution" according to Levinas and "substitution" in sympathy: two different approaches in facing the other. *Philosophical-Theological Researches*, 23-4(9): 22-5.

- Safiyan, Mohammad Javad and Kaviyani, Tabriz, Saeedeh. (2013). Levinas, another philosopher. *Naqsh Jaban Humanities Research*, 8-1(1): 26.
- Sayadmansour, Alireza. (2016). Levinas's account of moral responsibility as the concrete reality of me; inevitable and incommensurable. *Two Philosophical Journals of Cognition*, 1(77): 197-218.
- Tayefi, Shirzad. (2023). From lack to excess in words: Lacanian reading of the stories Palace of the Sad Birds and the previous stroke. *Research Journal of Kurdish Literature*, 9-1(15): 1-16.
- Vaqfipour, Shahriar. (2018). *Letters and Meetings: Lacan without Freud, with Deleuze, from Derrida and Joyce*. Tehran: Chatrang, first edition.
- Yasrebi, Chista. (2014). *The Postman*. Tehran: Ghatreh, 19th edition.
- Zeymaran, Mohammad. (2007). An overview of the content of Levinas's teachings and works. *Monthly Book of Philosophy*, 15: 63-69.
- Žižek, Slavi and others. (2019). *Simple Manners*. Tehran: Sib Sorkh, second edition.
- Žižek, Slavi. (2007). *Lacan-Hitchcock*. Tehran: Ghoghnoos, first edition.
- Žižek, Slavi. (2010). *Violence (Five Sneak Peeks)*. Tehran: Ney, first edition.

تأملات اخلاقی

دوره پنجم، شماره دوم (پیاپی ۱۸)، تابستان ۱۴۰۳، صفحات ۳۵-۶۱.

شاپا الکترونیکی: ۱۱۵۹-۲۷۱۷ / شاپا چاپی: ۴۸۱۰-۲۶۷۶

<https://jer.znu.ac.ir>

تأملات اخلاقی

نشریه علمی دانشگاه زنجان

تحلیل جایگاه سوژه اخلاقی در داستان «پستچی» بر مبنای آرای لویناس و لکان

شیرزاد طایفی^۱، توحید شالچیان ناظر^۲

چکیده

اطلاعات مقاله

اخلاق جزو مفاهیمی است که اندیشمندان حوزه‌های گوناگون فکری از دیرباز تاکنون درباره آن سخن گفته‌اند. لویناس در مقام فیلسوفی پدیدارشناس و لکان در مقام روانکاوی که از گزاره‌های گوناگون حوزه علوم نظری و غیرنظری در بیان آموزه‌های خود استفاده کرده، به تعریف و تبیین مفهوم اخلاق پرداخته‌اند. داستان پستچی بازنمایی‌کننده تقابل بین عشق و وظیفه است. در این پژوهش با تکیه بر آموزه‌های لویناس و لکان درباره اخلاق و با بهره‌گیری از روش تحلیل کیفی و بر اساس مطالعات کتابخانه‌ای کوشیده‌ایم نخست جایگاه اخلاق را نزد این دو اندیشمند تبیین کنیم و سپس کنش‌های شخصیت‌های داستان پستچی را بر مبنای اخلاق مورد نظر لویناس و لکان، نقد و تحلیل کنیم. دستاوردهای پژوهش گویای این است که مهم‌ترین مؤلفه اخلاق در نظر لویناس، دگربنیاد بودن آن و نزد لکان، خودبنیاد بودن آن است. بر این اساس شخصیت‌هایی چون علی و چپستا به سبب تخطی از میل دیگری از دیدگاه لویناس، سوژه غیر اخلاقی و از نظر لکان، سوژه اخلاقی به شمار می‌آیند. در نقطه مقابل نیز شخصیت‌هایی مانند حاجی و حاج اکبر به سبب تعهد به انجام وظیفه، از نظر لویناس، سوژه اخلاقی و از دیدگاه لکان، سوژه غیر اخلاقی قلمداد می‌شوند.

واژه‌های کلیدی: امانوئل لویناس، ژاک لکان، سوژه اخلاقی، خودبنیاد، دگربنیاد، پستچی.

DOI: 10.30470/ER.2024.2018296.1284

نوع مقاله: پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۹/۲۸

تاریخ اصلاح: ۱۴۰۲/۱۱/۱۵

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۱/۱۸

تاریخ انتشار: ۱۴۰۲/۰۲/۲۵

نقش نویسندگان

شیرزاد طایفی: جمع‌آوری داده، نگارش اولیه مقاله، نگارش نهایی مقاله، انجام اصلاحات، مسئول مکاتبات با نشریه.

توحید شالچیان ناظر: ایده‌پرداز اصلی مقاله، تحلیل و نقادی، ذکر پیشنهادات و نکات اصلاحی، خوانش و تأیید نهایی مقاله.

حمایت مالی و تعارض منافع

مقاله حامی مالی و تعارض منافع ندارد.

استخراج

این مقاله مستخرج از رساله دکتری یا پایان‌نامه کارشناسی ارشد نیست.

۱. نویسنده مسئول، دانشیار زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران. sh_tayefi@yahoo.com

۲. دکترای زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران. towhid17@yahoo.com

در طول تاریخ اندیشه بشر، نظریه‌های اخلاق به اعتبار هنجارمندی به اخلاق غایت‌گرا^۱ و اخلاق وظیفه‌گرا^۲ تقسیم شده‌اند و ذیل هرکدام از این دو دسته، دیدگاه‌های متفاوتی درباره اخلاق در مکتب‌های گوناگون فکری بشر بیان شده است. ژاک لکان روانکاو نوفرویدی فرانسوی از اندیشمندانی است که به مقوله اخلاق با رویکرد روانکاوی توجه داشته و در تبیین و عرضه آموزه‌های روانکاوانه خود از اصطلاحات فلسفی‌ای مانند «دیگری»^۳ استفاده کرده و در مفصل‌بندی مقوله اخلاق به اندیشه کانت با ساد توجه داشته است. در نگرش لکان، اخلاق نه در سطح خودآگاه،^۴ بلکه در سطح ناخودآگاه،^۵ سنجیده و ارزیابی می‌شود. امانوئل لویناس مشهور به «فیلسوف دیگری» نیز جزو اندیشمندانی است که درباره مقوله اخلاق، گزاره‌هایی بیان کرده و در صدد بوده در مقام توصیف و نه در مقام تجویز، تعریف مدرن از اخلاق را کنار بگذارد و آن را در وجهی پسامدرن در نسبت با سوژه و دیگری^۶ بازتعریف کند. به یک اعتبار اگر دیدگاه‌های تجویزی و توصیه‌ای را در اخلاق مراقبت کنار بگذاریم، اخلاقی که لویناس از آن سخن می‌گوید، اخلاق مراقبت است. اخلاق مراقبت در برابر اخلاق روادار یا اخلاق مقاومتی قرار می‌گیرد که لکان از آن سخن می‌گفت. به اعتباری دیگر به سبب مخالفت با اخلاق تجویزی و توصیه‌ای، لویناس مدافع اخلاق مقاومت هم نیست. او نیز مانند اغلب اندیشمندان معتقد است: «مراقبت در عمل تنها در ساحت خصوصی می‌تواند موفق باشد و عده‌ای آن را حتی در ساحت خصوصی هم ناکارآمد دانسته‌اند» (مهری آدریانی و اسلامی اردکانی، ۱۴۰۱، ص ۸۵).

در این پژوهش کوشیده‌ایم نخست سوژه اخلاقی را از دیدگاه لویناس و لکان تبیین و سپس بر مبنای آن، کنش‌های شخصیت‌های داستان پستچی را تحلیل و ارزیابی کنیم و به این پرسش پاسخ دهیم که از نظر لویناس و لکان، کدام‌یک از شخصیت‌ها رفتاری اخلاقی و کدام‌یک از آنها رفتاری غیراخلاقی داشته‌اند؟ با توجه به اینکه لکان همواره در تلاش بود فقدان^۷ در سوژه را به منزله فقدان در دیگری بازنمایی کند و با توجه به اینکه لویناس همیشه می‌کوشید با توجه به مفهوم تقارن‌ناپذیری^۸ و گریزناپذیری^۹ سوژه را اعتلا ببخشد، به نظر می‌رسد این دو اندیشمند به یک اعتبار درباره اخلاق و رفتار اخلاقی و تعریف آنها با هم اختلافاتی داشته باشند و سوژه اخلاقی‌ای که هرکدام از آنها معرفی می‌کند، رفتاری عکس رفتار دیگری داشته باشد. درباره پیشینه پژوهش‌های انجام‌یافته درباره مقایسه و تحلیل اخلاق از دیدگاه لکان و لویناس، برای نمونه می‌توان به دو مقاله اشاره کرد: کریمی و اصغری (۱۴۰۰) در «جایگاه

1. Consequentialism
2. Deontological Ethics
3. The Other
4. Consciousness
5. Unconsciousness
6. Other
7. Lack
8. Asymmetricality
9. Concreteness

دیگری در ساخت‌گشایی سوژکتیو و اخلاق: لکان و لویناس» با تحلیل آموزه‌های لکان و لویناس نشان داده‌اند محل اختلاف اندیشه لکان و لویناس از یکدیگر به توجه این دو اندیشمند به دو وجه متفاوت دیگربودگی باز می‌گردد و این امر به خوانشی متفاوت از سوژکتیویته و اخلاق انجامیده است. در این پژوهش، هسته بنیادین اخلاق نزد لکان امر واقع و هسته بنیادین اخلاق نزد لویناس مسئولیت‌پذیری تقارن‌ناپذیر سوژه در معرض چهره دیگری معرفی شده است. با توجه به اینکه لکان در بحث مفصل‌بندی اخلاق روانکاوی به آرای کانت نظر داشته، این مقاله به‌نوعی پیشینه به شمار می‌آید.

محسنی و فتح طاهری (۱۳۹۸) در «از تنوری تا واقعیت: خودآیینی کانت بدیلی برای اخلاق دیگرآیین لویناس» دیدگاه کانت درباره برتری اخلاق خودبنیاد بر دگربنیاد را با دیدگاه لویناس با تأکید بر فراخوانی و دعوت به مسئولیت از جانب دیگری و نفی اخلاق خودبنیاد و استیلای اخلاق دگربنیاد بر آن مقایسه کرده‌اند. براین اساس کانت همواره برای اخلاق، راه‌گریز یا تخطی‌ای قائل می‌شود؛ زیرا به نظر او سوژه در جهان محسوسات قرار دارد و از احساسات اثر می‌پذیرد. از آنجاکه احساسات امری مطلق نیست و متغیر است، بنا کردن قوانینی مشخص برای نظام اخلاقی به نظر او ناممکن می‌نماید؛ درحالی‌که اخلاق نزد لویناس مبتنی بر رابطه چهره^۱ به چهره با دیگری است و او کوشیده اخلاقی را بنا نهد که راه تخطی و گریز از آن برای سوژه وجود نداشته باشد.

به لحاظ کمی درباره تحلیل آثار ادبی بر مبنای اندیشه لویناس نسبت به آموزه‌های لکان، پژوهش‌های کمتری به انجام رسیده است. الیاسی مفرد و دیگران (۱۴۰۱) در «خوانش پدیدارشناختی رمان الحرام با تکیه بر مسئولیت نامتقارن اخلاقی لویناس» با توجه به آموزه‌های لویناس در حوزه اخلاق، شخصیت‌های این رمان را تحلیل و ارزیابی کرده‌اند. در این پژوهش به تقابل جایگاه امر زنانه و امر مردانه و به تبع آن سوژه مؤنث و سوژه مذکر از دیدگاه اخلاق لویناس توجه شده است.

مرادی (۱۴۰۱) در «بررسی شیوه‌های بازنمایی اندیشه‌های "امانوئل لویناس" در رمان "موصل، بدون پریچهر" از حسین قسامی» دو شخصیت پریچهر و آرمان را در این رمان، ارزیابی و واکاوی کرده و به این نتیجه دست یافته که آرمان چگونه با فروکاستن «دیگری» به «همان» یا «خود» و کاستن آن از شأن نامتناهی‌اش، سبب سقوط و تنزل خود و نه تنها در عالم خیال، بلکه در واقعیت بیرونی نیز به قاتلی بی‌رحم تبدیل شده است.

جواری و دیگران (۱۳۹۸) در «بررسی تطبیقی جایگاه "دیگری" در روابط عاطفی شخصیت‌ها در رمان مادام بواری اثر گوستاو فلوربر و دو منظره اثر غزاله علیزاده بر اساس نظریه امانوئل لویناس» نسبت هریک از شخصیت‌های داستانی در آثار مذکور را با «دیگری» ارزیابی کرده، سنجدیده و نشان داده‌اند هستی هرکدام از این شخصیت‌ها چگونه به حضور «دیگری» وابسته می‌شود و هرکدام در قبال او، با توجه به مفهوم مسئولیت‌پذیری از منظر لویناس، چگونه به سوی استعلا یا نامتناهی رهنمون می‌شوند.

فرهادی و دیگران (۱۴۰۰) در «بررسی تطبیقی پدیده "خواب‌هراسی" از دیدگاه امانوئل لویناس و مولانا با تأکید بر غزلیات شمس» با تحلیل جایگاه مفهوم «دیگری» در آموزه‌های لویناس و مولوی با تکیه بر غزلیات شمس، پدیده خواب‌هراسی را از دیدگاه این دو اندیشمند سنجدیده، ارزیابی کرده و نشان داده‌اند از نظر مولوی و لویناس، خواب‌هراسی جزو نخستین منزل‌ها در سیروسلوک و اساس حرکت است.

برای تحلیل آثار ادبی با توجه به آموزه‌های لکان، پژوهش‌های فراوانی انجام شده که برای نمونه به یکی از آنها اشاره می‌کنیم. طایفی (۱۴۰۲) با تکیه بر آرای روانکاوی ژاک لکان، شخصیت‌های داستان‌های قصر پرندگان غمگین و سکتة قبلی را به لحاظ ساختارهای روانی، تحلیل کرده و مقوله میل را در هرکدام از آنها در نسبت با فقدان و مازاد،^۱ ارزیابی کرده است.

۱. لویناس

۱-۱. تمایز اخلاق از متافیزیک

برای فهم اخلاق در اندیشه لویناس باید چند پیش فرض را مطرح نظر قرار داد. «لویناس نظریه رایج مبتنی بر تعریف متافیزیک فلسفه اولی را نیز به چالش می‌کشد و معتقد است اخلاق از متافیزیک ناشی نشده است» (ضمیران، ۱۳۸۷، ص ۶۶). به تبع این امر، «لویناس معتقد است آنچه بر تاریخ هستی‌شناسی گذشته، غلبه و فتوحات هستی بوده است؛ در جنگی که در طرف مقابلش "دیگری" ایستاده و همواره سرکوب شده است» (مبلغ، ۱۴۰۰، ص ۲۶۹). به همین دلیل در اندیشه لویناس، دیگر محوری در برابر خودمحوری^۲ قرار می‌گیرد: «لویناس اخلاق را به معنای سنتی آن که در غرب مصطلح است، قبول ندارد. چون او معتقد است که سنت فلسفی اخلاق به طور کلی و اخلاق به طور خاص از اخلاق غیریت غافل بوده است. اخلاق سنتی همیشه با نظریه و قاعده و قانون خواسته است رفتار اخلاقی انسان را توجیه کند؛ اما لویناس از طرح نظریه‌های اخلاقی مثل نظریه‌های تکلیف‌گرایانه کانتی یا سودانگاری اخلاقی بنتام یا مباحث فرااخلاقی اجتناب می‌کند. لویناس اساس کل اخلاق و فلسفه سنتی غرب را در من‌گرایی یا خودمحوری می‌بیند» (اصغری، ۱۳۹۱، ص ۳۹).

دیدگاه لویناس درباره اخلاق بر اندیشه فلسفی او پیشی می‌گیرد؛ از این رو «لویناس اخلاق خود را به عنوان «فلسفه اولی»^۳ معرفی می‌کند؛ فلسفه اولایی که دیگر نه افلاطونی است، نه کانتی؛ بلکه فلسفه‌ای است که از جنبه هستی‌شناختی و مفاهیم انتزاعی عاری است» (اصغری، ۱۳۹۰، ص ۱۴۱)؛ بنابراین انتقاد از متافیزیک به طور جدی در اندیشه لویناس پیگیری می‌شود؛ زیرا این امر نفی‌کننده سنت اخلاقی مدرن و سنت اخلاقی تجویزی هستی - خداشناختی پیش از آن است (ر.ک. علیا، ۱۳۸۸، ص ۱۹).

۱-۲. برائت از اخلاق توصیه‌ای و مبادرت به اخلاق توصیفی

اخلاق در اندیشه لویناس نه جنبه تجویزی و توصیه‌ای، بلکه جنبه توصیفی داشته است. «او در "اخلاق و نامتناهی" نشان می‌دهد که در صدد ساختن اخلاق نیست؛ بلکه فقط برای یافتن معنای اخلاق تلاش می‌کند؛ یعنی رویکرد او توصیفی است، نه توصیه‌ای. [...] لویناس به دنبال بررسی شرط امکان اخلاق است» (اصغری، ۱۳۹۰، ص ۱۵۴). این توصیف درباره اخلاق در نسبت با سوژه و مواجهه چهره‌به‌چهره او با دیگری صورت می‌پذیرد. «یکی از دشواری‌های موجود در فهم لویناس این است که نمی‌توان او را یک فیلسوف اخلاق به معنای رایج کلمه خواند که در پی تأسیس اخلاق نیست آن‌طور که کانت بر آن تأکید داشت؛ بلکه می‌خواهد معنای

1. Excess

2. Egoism

3. Transcendence

یک عمل اخلاقی مانند بخشش، محبت و ایثار را توصیف کند؛ بنابراین او می‌کوشد عمل اخلاقی را به نحو پدیدارشناختی توصیف کند، نه از طریق عقل و نظریه‌های عقلی» (همان، ص ۱۵۵). اخلاق مورد نظر لویناس در نسبت با دیگری و مواجهه سوژه با اوست؛ به همین سبب لویناس قائل بود به اینکه اخلاقی بودن سوژه در گرو تقرب او به دیگری است؛ از این رو گفته است: «سوبژکتیویته به دیگری نزدیک می‌شود» (Levinas, 1996, p.85).

بنابر این امر، تقابل عقل و احساس یا حساسیت^۱ از دیدگاه لویناس از ابتدا بازنمایی‌کننده مؤلفه‌ای خاص در تعریف سوژه از نظر اوست. بر این اساس «مواجهه آغازین او [= سوژه] با عالم در بستر احساس یا حساسیت شکل می‌گیرد، نه اندیشه» (علیا، ۱۳۸۸، ص ۷۸).

۱-۳. برائت از اخلاق در نسبت با خود^۲ و مبادرت به اخلاق در نسبت با دیگربودگی^۳

به تبع توصیفی بودن دیدگاه لویناس درباره اخلاق باید توجه کرد که «اخلاق برای لویناس نوعی نقادی^۴ است که آزادی، خودانگیختگی و هرگونه پژوهش در باب خود را که سعی می‌کند همه غیریت را به خود تحویل دهد، به چالش می‌کشد. اخلاق تعیین محل غیریت است و به عبارت دیگر آن چیزی است که لویناس "خارجیت" [که قابل تحویل به "همان" نیست] می‌خواند» (محسنی و فتح طاهری، ۱۳۹۸، ص ۵۱). «از دیدگاه لویناس، اخلاق به معنای توجه به حق حیات دیگری است و این برگرفته از هستی‌شناسی نیست؛ زیرا معنایی فراسوی هستی دارد. [...] رابطه اخلاقی با دیگری "چیزی غیر از هستی" و نه "بخشی از هستی" است. به همین دلیل فلسفه از دیدگاه لویناس هستی‌شناسی نیست؛ بلکه اخلاق است؛ چون از دیدگاه او رابطه میان ذهنی یا میان سوژه‌ای با "بودن در جهان" آغاز می‌شود و فهم و درک پدیدارشناختی این "بودن در جهان" فهم و درکی اخلاقی است» (رحیمی‌نیا و حیدری، ۱۴۰۱، ص ۴۷۸). در دیدگاه مقابل این امر، لکان همواره بر بیرون ماندن، خروج یا پرتاب سوژه از جهان دیگری تأکید داشت. این امر برای سوژه لکانی نه در نسبت با تأمین میل دیگری، بلکه در نسبت با برآوردن دال میل خود امکان‌پذیر می‌شد.

سوژه قوام و پایداری خود را از دیگری می‌گیرد؛ اما این بدان معنا نیست که در نظر لویناس غیریت به خود یا من تقلیل داده شود: «قوام سوبژکتیویته "دیگری" یا غیریت است؛ غیریتی که به "من" فروکاسته نمی‌شود و البته در مقابل سوبژکتیویته من نیز این همانی خود را حفظ می‌کند و به غیر فروکاسته نمی‌شود؛ اما از آنجاکه قوام من به غیر است، "من" در نسبت به "غیر" تعریف می‌شود، نه برعکس» (Levinas, 1993, p.185). بر این اساس اخلاقی که نزد لویناس تعریف می‌شود، خودبنیاد نیست.

۱-۴. گریزناپذیری و تقارن‌ناپذیری به مثابه مؤلفه‌های جدایی‌ناپذیر اخلاق دیگری

برای فهم بهتر مفهوم گریزناپذیری، لویناس ماجرای یونس نبی را مثال زده است. او بر این باور است که داستان یونس ناظر بر گریزناپذیری از مسئولیت در قبال دیگری است. با تمام رنج‌ها و مشقت‌هایی که به یونس تحمیل کردند، او نتوانست از مسئولیتش در قبال مردم نینوا

1. Sensibility
2. Ego
3. Otherness
4. Critique
5. Same

ظرفه برود (Idem, 1996, p.29). نسبت سوژه با دیگری در اندیشه لویناس، مبتنی بر گریزناپذیری و تقارنناپذیری است. این بدان معناست که حیات نمادین یا هستی سوژه و اعتلای او تماماً، از مسیر مواجهه او با دیگری می‌گذرد: «سوژه لویناس در مواجهه با جهان پیرامونش، با اغیاری مواجه می‌شود که بدون مقاومت در برابر خودکامگی او، نیازهایش را ارضا می‌کنند. او در حظ، به‌طور مطلق، لئفسه، خودمحور، بدون توجه به "دیگری" و در صدد تسلط و سیطره بر عالم و تصرف و فروکاستن هر چیزی به خود است. در گیرودار سیطره کامل "همان" بر جهان، لویناس پرده‌ای دیگر از زندگی سوژه را به نمایش می‌گذارد که در آن، مواجهه با "دیگری" رخ می‌دهد؛ "دیگری" ای که فقط او شایسته اتصاف به وصف غیریت است؛ چراکه نمی‌توان آن را به پاره‌ای از "همان" فروکاست و گستره‌اش با هیچ حصارکشی‌ای - حتی با درک نظری - سازگاری ندارد؛ "دیگری" نوعی مضمون یا متعلق اندیشه نیست که با حاضرسازی دوباره یا فهم کردن بتوان آن را به چنگ آورد. او در برابر تلاش کردن برای تسلیم کردن دیگربودگی‌اش به قانون تدبیر منزل خودمحور سوژه، مقاومت می‌کند و با در هم شکستن انحصارطلبی او، اضمحلال امپراتوری "همان" را رقم می‌زند» (راستایی و فرامرز قراملکی، ۱۴۰۰، ص ۱۵). براین اساس سوژه چاره‌ای ندارد؛ جز اینکه «همان» را از «دیگری» بازشناسی کند و بر همان توفیق بیابد.

با توجه به اصل تقارنناپذیری، اخلاق لویناسی از منظر لکان، کاملاً منحرفانه به شمار می‌آید؛ زیرا این اخلاق بر شرمسار کردن سوژه در برابر دیگری اهتمام می‌ورزد: «دینی که من نسبت به دیگری دارد، هرگز تمام نمی‌شود؛ برعکس هرچه بیشتر ادا گردد، افزون‌تر می‌شود. دیگری در غیریت خود مطلق و نامتناهی است؛ فلذا مسئولیت من در قبال او، مسئولیتی مطلق و نامتناهی خواهد بود. این مطلقیت و نامتناهیت فرصت توقع جبران از ناحیه دیگری را از من سلب می‌کند» (صیادمصور، ۱۳۹۶، ص ۲۰۹). با توجه به این دو مؤلفه جدایی‌ناپذیر، لویناس معتقد است اخلاق دگربنیاد به نحوی از اخلاق خودبنیاد قوی‌تر است (علیا، ۱۳۸۸، ص ۱۷۵).

۱-۵. ارجاع اخلاق خودبنیاد به عرصه نیاز و اخلاق دگربنیاد به عرصه میل

برای لویناس تعالی سوژه منوط به گذر از عرصه نیاز^۱ به عرصه میل^۲ - به‌طور مشخص میل دیگری - است: «برای لویناس بودن میان جهان برای کنش‌های سوژه کافی نیست. سوژه - چنان‌که لویناس می‌گوید - وابسته به جهان است و از آن تغذیه می‌شود و همین وابستگی، کنش‌های او را رقم می‌زند. او برای برطرف کردن نیازش به جهان مادی تلاش می‌کند، تصاحب می‌کند و در گیرودار همین کنش، گره خورده با بدن و نیز با درک ناامنی در آینده چیزهایی که به آن وابسته است، خود را قادر به کناره‌گیری از نیاز و تملک می‌یابد. در مواجهه با دیگری، سوژه از تملک پا پس می‌کشد و کنش اخلاقی را در مسئولیت برای دیگری آغاز می‌کند و در این مسئولیت تعالی می‌یابد [...] سوژه بدنمند از جهان زندگی می‌یابد، از داده‌های طبیعی آن بهره‌مند می‌شود، در آن اقامت می‌کند و با دست‌کشیدن از تملک و روی‌کردن به دیگری، تعالی می‌یابد» (خبازی کناری و سبطی، ۱۳۹۵ «الف»، ص ۹۲).

۱-۶. مسئولیت‌پذیری سوژه در نسبت با دیگری از منظر اخلاقی

از نظر لویناس، مسئولیت‌پذیری در برابر دیگری بر آزادی مقدم است (Levinas, 1996, p.106). سوژه زمانی اخلاقی عمل می‌کند

1. Need

2. Desire

که فراخوانی به مسئولیت^۱ از جانب دیگری را اجابت کند: «به نظر لویناس مسئولیت من در قبال دیگران ناکران مند است و هیچ‌گونه ملاحظه‌ای آن را محدود نمی‌کند. علاوه بر این، این مسئولیت نامتقارن و به معنای دیگر یک‌جانبه است؛ چراکه منطق مستلزم تعهد متقابل محسوب نمی‌شود» (ضیمران، ۱۳۸۷، ص ۶۸).

نکته حائز اهمیت در اینجا آن است که تعهد نداشتن یا اجابت نشدن این فراخوانی از نظر لویناس سبب مرگ سوژه و به تعبیری مرگ اخلاق در او و سقوط او از عرصه میل به عرصه نیاز خواهد شد: «مواجهه با مرگ دیگری سوژکتیویته را از انفعال به فعالیت و می‌دارد و سوژکتیویته اخلاقی را بنیان می‌نهد. این بدان معناست که سوژگی در پاسخ‌گویی به درخواست دیگری برای مراقبت از مرگ او تحقق می‌یابد. [...] بی تفاوتی به رنج و مرگ دیگری عقب‌نشینی از مسئولیت بنیادین سوژه و همدستی با مرگ او و مقدمه مرگ اخلاقی سوژه یا اضمحلال سوژکتیویته است. [...] بی‌اعتنایی به مرگ دیگری و پذیرش مرگ او اعم از اینکه خود در مرگ او دست داشته باشد و یا شاهد منفعل مرگ او باشد، سربازدن از مسئولیت آغازین سوژه و بازگشت به حیات نفسانی و نیاز است و این کناره‌گیری از وجود داشتن سوژه و مرگ اخلاقی اوست» (خبازی کناری و سبطی، ۱۳۹۵ «ب»، ص ۲۰).

۱-۷. افتراق و تمایز ایده نامتناهی از ایده تمامیت و نسبت آن با انشقاق سوژه از نظر اخلاقی

با توجه به میل‌ورزی سوژه، لویناس برای او تمامیت قائل نیست؛ همان‌گونه که لکان برای سوژه قائل به این مسئله نبود. چنان‌که خواهیم دید، یکی از مواضع اشتراک نظر و درعین حال افتراق نظر این دو اندیشمند همین امر است. «لویناس در کتاب تمامیت و نامتناهی بین ایده تمامیت (Totalité) به زبان فرانسه) و ایده نامتناهی (Infini به زبان فرانسه) تمایز قائل می‌شود. طبق نظر لویناس، ایده تمامیت به دنبال ادغام "دیگری" و "همان" در تمامیت است؛ ولی ایده نامتناهی به دنبال حفظ جدایی بین "دیگری" و "همان" است. ایده تمامیت نظری است؛ ولی ایده نامتناهی اخلاقی است» (اصغری، ۱۳۸۸، ص ۳۲). از دیدگاه لویناس، «تصور نامتناهی به تعبیری تجربه شقاق یا شکاف برداشتن آگاهی است» (صافیان و کاویانی تبریز، ۱۳۹۳، ص ۲۲). انشقاق^۲ سوژه نزد لکان با میل‌ورزی سوژه و پذیرفتن اختگی نمادین^۳ آغاز می‌شود. نکته حائز اهمیت این است که از نظر لویناس، سوژه در برابر دیگری در مقام نامتناهی محکوم به تسلیم و نداشتن مقاومت و تخطی است؛ درحالی‌که از نظر لکان، سوژه هنگامی اخلاقی رفتار خواهد کرد که انشقاق موجود در خود را به مثابه انشقاق در دیگری و ناتمامیت آن بازشناسی کند.

۱-۸. زبان، عرصه‌ای برای برآوردن امر اخلاقی / تخطی از آن

ایده نامتناهی برای لویناس با مسئله زبان ارتباط وثیقی می‌یابد. در آرای لویناس - همانند لکان - بین «گفتن» و «گفته» تمایز می‌بینیم. البته لکان آن را به صورت سوژه گفتن و سوژه گفته تعبیر کرده است. به عقیده بروس فینک، سوژه موردنظر لکان سوژه دکارتی^۴ است.

1. Call to Responsibility
2. Splitting
3. Symbolic Castration
4. Cogito

درباره لویناس نیز اغلب منتقدان قائل اند لویناس اساس فلسفه خود را بر سوژکتیویته دکارتی بنا نهاده است (ر.ک: اصغری، ۱۳۸۸، ص ۲۹/ بنایی جهرمی، ۱۳۹۳، ص ۲۲). لکان «دیگری» را تا سرحد زبان به مثابه امری که محدوده مشخص دارد، فرو می‌کاهد و بر این اساس قائل است چیزی به نام «فرازبان» وجود ندارد و پیرو آن، «دیگری» دیگری نداریم؛ در حالی که لویناس «دیگری» را نامتناهی معرفی می‌کند و بر خلاف لکان، از تعبیر «دیگری» دیگری در آموزه‌های خود استفاده کرده است. همچنین لویناس با تأکید بر جایگزینی «گفتن»^۱ به «گفته»^۲ درباره زبان باور دارد: «زبان ابزاری سازنده است که در آن، سوژه می‌تواند یک رابطه اخلاقی را با دیگری ایجاد کند» (کریمی، ۱۳۹۹، ص ۳۶۶)؛ در حالی که لکان تخطی از زبان را به مثابه تخطی از دال میل دیگری بزرگ، کنشی اخلاقی پنداشته است.

۲. لکان

۱-۲. تعریف اخلاق

«اخلاق روانکاوی که لکان آن را قاعده‌بندی می‌کند، اخلاقی مربوط به میل است. لکان آن را در پرسشی خلاصه می‌کند: آیا شما مطابق با میلی که در شماست، عمل می‌کنید؟ وی این اخلاق را در نقطه مقابل اخلاق سنت مدار ارسطویی و کانتی و سایر فلاسفه اخلاق‌گرا در چند زمینه قرار می‌دهد. اول اخلاق سنتی حول محور خوبی می‌چرخد؛ خوبی‌هایی که همگی برای جایگاه "حاکمیت خوبی" رقابت می‌کنند؛ بنابراین اخلاق روانکاوی لکان خوبی را در جایگاه مانعی در مسیر میل می‌بیند. به این ترتیب در روانکاوی انکار آرمانی‌سازی خوبی ضرورت دارد. اخلاق روانکاوی همه آرمان‌ها را رد می‌کند، آرمان‌هایی چون خوشبختی و سلامتی. [...] دوم اخلاق سنتی همیشه تمایل دارد که لذت را به نکویی پیوند بدهد و اندیشه اخلاقی را در امتداد مسئله خوشبختی و لذت بسط دهد. اخلاق روانکاوی نمی‌تواند چنین رویکردی داشته باشد؛ چراکه تجربه روانکاوی دورویی و تزویر لذت را آشکار می‌کند؛ بنابراین محدودیتی برای لذت وجود دارد که در مواجهه با آن، لذت میل تبدیل به درد می‌شود (ژوئیسانس^۳ مشاهده می‌شود). سوم اخلاق سنتی حول محور "خدمات کالا" آشکار می‌شود که کار وجودی امن و نظم‌یافته را قبل از پرسش از میل پدید می‌آورد. اخلاق سنتی به مردم می‌گوید برای میل خویش صبر کنند؛ از طرف دیگر اخلاق روانکاوی سوژه را مجبور می‌کند با ارتباط میان عمل و میل خویش، بی‌درنگ و هم‌اکنون مواجه شود» (ایوانز، ۱۴۰۱، ص ۱۶-۱۷).

بنابراین لکان کوشید «اخلاق» را از هرگونه نسبت آن با مفاهیم نظری متعارف مانند «فایده‌مندی» و «فضیلت» جدا کند و سپس در نسبت با «میل» که مفهومی روانکاوانه است، آن را بازتعریف نماید.

۲-۲. اخلاق روانکاوی در مفارقت با اخلاقی تجویزی و توصیه‌ای

«بدیهی است که روانکاوی را نمی‌توان نظامی دانست که انسان را موجودی محتوم به سرنوشت خود بداند؛ موجودی که تحت اسارت مطلق اسمای دلالت بوده، گریزی از آن نداشته باشد. به همین ترتیب اخلاق مبتنی بر روانکاوی را نمی‌توان عبارت از فلسفه‌ای دانست

1. Saying

2. Said

3. Juissance

که ما را به اتخاذ رفتار و کردار معین و می‌دارد» (موللی، ۱۳۹۸، ص ۹۱). از سوی دیگر لکان اخلاقی را که مبتنی بر وجود و امر واقع باشد، نمی‌پذیرد: «بنا بر وجهه نظری خاص می‌توان هرگونه امر تصادفی یا هرگونه به‌اصطلاح حادثه "الله‌بختی" را به امری کاملاً عمدی و مشخص بر اساس سرنوشت و تقدیر صورت گرفته تبدیل کرد، بدون آنکه بتوان لزوماً غایت از پیش مشخص شده‌ای را بدان نسبت داد؛ برای مثال تمام شرکت‌های بیمه یا قوانین مدنی و جزایی یادآور آن‌اند که می‌توانیم در مقابل اعمالی که به‌عمد انجام نداده‌ایم، مسئول شناخته شویم؛ اعمالی که مع‌الوصف عاملی جز خود ما نداشته‌اند. [...] کانت مایل است که در مقابل تصادفات و حوادث زندگی، نوعی حفاظت اصولی برای آدمی قائل شویم؛ ولی لکان چنین نمی‌اندیشد؛ زیرا بر آن است که حیات اخلاقی آدمی باید واجد چنان وسعت نظری باشد که تمامی آنچه را برایمان اتفاق می‌افتد، به حساب خود گذارد. گویی ما واقعاً عامل اصلی آنها بوده‌ایم. در نظر لکان، اخلاق نباید اخلاق مبتنی بر وجود یا امر واقع باشد؛ اخلاق به معنای اصلی آن نه قادر به پناه بخشیدن به ما در مقابل زندگی خواهد بود و نه امکان آن را فراهم خواهد آورد که خواستار چنین حفاظتی باشیم» (پیر کلو، ۱۳۹۸، ص ۱۱۶).

بنابراین اخلاق نزد لکان در محدوده امر واقع محقق می‌شود، نه با پیروی از دال میل دیگری بزرگ در امر نمادین. از نظر او - چنان‌که خواهیم گفت - عملکرد اخلاقی با نوعی تخطی خودبنیاد از دال میل دیگری بزرگ در امر نمادین (مانند عملکرد سوژه هیستریک) یا خروج از آن (مانند فرد روان‌پریش) به دست می‌آید.

۲-۳. نسبت قانون اخلاقی با لذت و دیگری بزرگ

«اخلاق به قانون نیز مربوط است [...] قانون می‌تواند وجود نیک و نظم اجتماعی را احیا کند و درگیری بر سر منافع را حل کند؛ درست همان‌گونه که اخلاق می‌کند» (پویمان، ۱۳۷۸، ص ۲۷)؛ اما «اخلاق ممکن است بعضی قوانین را غیراخلاقی بشناسد؛ بدون آنکه اعتبار آنها را به عنوان "قانون" رد کند» (همان). در نسبت دیگری بزرگ و قانون باید گفت دیگری بزرگ، هم قانون‌گذار است و هم «قانون خود را از طریق "دلالت" به اجرا می‌گذارد» (کالویانف، ۱۳۹۸، ص ۴۵). در نظر لکان، رفتار اخلاقی نه برخاسته از زنجیره دلالت امر نمادین^۱ بلکه ناشی از پایبندی سوژه به میل خویش است و براین اساس گفته می‌شود «آرزومندی تعیین خود را مدیون تجاوز از قانون است و قانون وابسته به اسم دلالت است» (موللی، ۱۳۹۸، ص ۱۶۸). لکان می‌کوشد به میانجی تعبیر آکسیوم پدر ابو^۲ نسبت دیگری بزرگ، قانون و لذت را با یکدیگر توضیح دهد. آکسیوم پدر ابو این جمله است: «زنده باد لهستان که اگر لهستان نبود، لهستانی‌ای نبود» (لاکان، ۱۳۹۹، ص ۱۴).

۲-۴. خوانش کانت با ساد در تعریف امر اخلاقی

نگاه لکان درباره رفتار اخلاقی از دریچه میل است. برای فهم روشن‌تر مسئله اخلاق از نظر او باید به رفتار اخلاقی از دیدگاه کانت همراه با ساد توجه داشت. کانت نگاه مکتب‌فایده‌گرایی^۳ را کنار می‌نهد و «چنین استدلال می‌کند که عمل اخلاقی یا حتی تصدیق به

1. The Symbolic

2. Father Ubu

3. Utilitarianism

اینکه ما تکالیف و واجبات اخلاقی داریم، مستلزم آن است که جهان به کلی بیگانه و مخالف با مقاصد و اغراض اخلاقی انسان نباشد و عامل اخلاقی در سیر طولانی خود به رضایت و خرسندی نایل گردد» (لوین و دیگران، ۱۳۷۰، ص ۲۹۶). کانت بر این باور است که «قانون اخلاقی» بر همه موجودات عاقل، تکالیفی قطعی و بدون قید و شرط در مورد انجام دادن فعلی یا ترک آن تحمیل می‌کند؛ تکالیفی که بدون توجه به خواست‌ها، اغراض، تمایلات یا منافع انسان، الزام‌آورند و اصلاً کاری به سعادت انسان ندارند و فقط طالب مراعات بدون قید و شرط «نیت خیر»ند» (جی. وارنوک، ۱۳۶۸، ص ۶۸-۶۹). اخلاق از نظر کانت بر دو نوع است: «۱. خودبنیاد: اخلاقی که معیارهایش را از میانجی^۲ خود کسب می‌کند؛ اخلاقی که به آن اخلاق مدرن هم می‌توان اطلاق کرد. ۲. دگربنیاد: اخلاقی که برای دیگری و مطابق با میل اوست. در اخلاق معاصر با توجه به مسئله سوژه‌شدگی انسان، اخلاق دگربنیاد مطرح می‌شود. رفتار اخلاقی از نظر کانت، خودبنیاد است. این اخلاق باید ناظر بر امر مطلق باشد که از هرگونه غرض‌ورزی یا فایده‌گرایی تهی است. کانت بر این اساس، سه دستورالعمل درباره امر مطلق بیان می‌کند: ۱. به طریقی رفتار کن که دستور عمل تو بتواند تا سرحد یک قانون کلی بالا رود و معتبر شناخته شود. ۲. همیشه به نحوی با دیگران رفتار کن که با خودت رفتار می‌کنی و رفتار تو با دیگران طوری باشد که انسان غایت باشد، نه وسیله. ۳. طوری رفتار کن که اراده تو به منزله واضع و قانون‌گذار جهانی تلقی شود» (همان، ص ۱۰۲-۱۰۳). خلاصه اینکه «تنها چیزی که ذاتاً خوب است، [...] اراده خوب است» (پویمان، ۱۳۷۸، ص ۱۶۲).

لکان درباره تأملات کانت در زمینه «قانون اخلاقی» تردید کرد و اصرار داشت آموزه‌های کانت در این زمینه را با تفکرات ساد خوانش کند. «میل و قانون اخلاقی کانت هردو برای رسیدن به ابژه‌ای می‌دوند که یکسره از آنها گریزان است. قرار نبوده و نیست که کسی به ابژه میلش برسد. طبیعت خیرخواه کانت با طبیعت بدخواه ساد یکی است. سوژه در هردو حالت گرفتار تعریف میل دیگری است و برای یافتن جواب به این سؤال که "او چه می‌خواهد؟" حیران می‌چرخد و می‌گردد. کیست که بداند او یعنی دیگری چه می‌خواهد. افتادن در دام کنکاش میل دیگری، یعنی پیش از آنکه چشم باز کنی، ابزار لذت دیگری شدی» (ر.ک. لکان، ۱۳۹۹، ص ۸، یادداشت مترجم).

ژیژک می‌گوید: «این کانت نیست که یک سادی است یا دچار آزارپرستی پنهان بود؛ بلکه ساد است که یک کانتی پنهان بود» (ژیژک، ۱۳۸۹، ص ۱۷۰) به تعبیر ژژیژک، در موضع آزارپرستی ساد «پیروی از میل خود» بر «انجام وظیفه» منطبق می‌شود» (ژیژک، ۱۳۸۹، ص ۱۷۱). مارکی دو ساد عمل اخلاقی را در گرو پابندی به میل می‌داند. برای تفهیم بهتر این مطلب، این‌گونه تعبیر شده است: «قهرمان ساد - اگرچه در اعماقش می‌داند که خدا وجود دارد - طوری عمل می‌کند که گویی خدا وجود ندارد و همه دستورات را نادیده می‌گیرد» (ژیژک، ۱۳۸۶، ص ۲۹۶). این تخطی کردن از پابندی به میل ناشی می‌شود. لکان نیز همین تلقی را از اخلاقی بودن عمل فرد دارد. نکته شایان توجه اینجاست که «خشونت برسازنده قانون در هردو مورد قانون اخلاقی کانتی و قانون غیراخلاقی سادی وجود دارد؛ چون این قوانین اخلاقی نمی‌توانند بی‌هیچ گرایش فایده‌محور یا گرایش طبیعی‌ای استنتاج شوند» (نذری‌دوست

1. Autonomy
2. Medium
3. Heteronomy

ورشیدپور، ۱۳۹۵، ص ۱۸۹). نکته تعیین کننده در اخلاقی بودن عمل فرد از نظر لکان، برخوردی است که سوژه با حوزه نمادین دارد. حوزه نمادین، سوژه را در دو موضع متحمل شکست می کند: نخست زمانی است که سوژه از فرمان های آن تخطی می کند و دوم زمانی است که سوژه به دلیل تخطی از فرمان ها، دچار عذاب وجدان می شود. فهم روشن تر این مسئله ناظر بر بحث "خيار ممتنع" است. خيار ممتنع در آرای لکان، یک نوع تناقض یا پارادوکس است. «این پارادوکس از لحاظ منطقی قضیه شرطیه منفصله ای است که امکان انتخاب را میان فاعل نفسانی از یک سو و غیر از سوی دیگر ناممکن ساخته است» (موللی، ۱۳۹۸، ص ۱۶۵). «خيار ممتنع» عبارت است از اجبار در انتخابی ممتنع میان دو شق کاملاً متناقض به نحوی که گزینش هریک از آنها در عین حال مستلزم انتخاب شق متناقض با آن باشد. [...] رابطه میان فاعل نفسانی و غیر نیز بر اساس خيار ممتنع استوار است؛ بدین معنی که اگر فرد خود را برگزیند، غیر را از دست داده، نمی تواند به وجود خویش دسترسی پیدا کند و اگر غیر را انتخاب کند، نمی تواند به وجود خود نایل آید» (همان، ص ۲۲۳).

۳. داستان پستیچی

۳-۱. خلاصه داستان

این داستان روایتگر زندگی دختری به نام «چیستا» است که دلباخته علی مأمور اداره پست می شود. دختر با دیدن علی، هر بار برای خود نامه می نویسد تا به بهانه تحویل گرفتن نامه، هر بار او را ملاقات کند. سرانجام پس از کش و قوس های فراوان، مأمور اداره پست در کسوت مأمور امنیتی کشته می شود و عشق این پسر و دختر با وجود تکاپوهای بسیار زیاد، نافرجام می ماند.

۳-۲. تحلیل شخصیت ها

۳-۲-۱. چیستا

چیستا از ابتدا به سبب منفیت^۲ عاشق علی می شود. به همین دلیل همواره برای خودش نامه می نویسد تا به این بهانه، مأمور اداره پست علی را ببیند. راوی از تکرار دال دیدار علی لذت می برد. او در این باره می گوید: «از آن روز، کارم شد هر روز برای خودم نامه نوشتن و پست سفارشی. تمام خرجی هفتگی ام برای نامه های سفارشی می رفت. تمام روز گرسنگی می کشیدم؛ اما هر روز یک نامه سفارشی برای خودم می فرستادم که او بیاید و زنگ بزند، امضا بخواهد، خودکارش را بدهد و من یک لحظه نگاهش کنم و بروم» (یثربی، ۱۳۹۴، ص ۹). آنچه گفته شد، بازنمایی کننده مثال فروید درباره بازی فورت-دا (حضور و غیاب) مادر با کودک است (وقفی پور، ۱۳۹۸، ص ۷۴). علی در مقام دیگری کوچک با حضور و غیاب خود، موجب لذتی در چیستا شده و چیستا نیز به این دال، میل یافته است.

منفیت عشق راوی (چیستا) به مأمور اداره پست (علی) سبب به وجود آمدن والایش یا تصعید در این عشق شده است. پدر چیستا

1. Vel of Alienation

2. Negativity

می‌کوشد تصویر خیالی او درباره‌ی علی را بر هم بزند؛ اما چیستا می‌کوشد در طی فرایند سوژگی، آن را حفظ کند. او به پدرش می‌گوید: «پیک الهی من متفاوت، می‌شه اذیتم نکنی، بذاری یه آدم متفاوت واسم متفاوت بمونه؟ عادی‌اش نکنی؟ بذاری یه آدم متفاوت رو دوست داشته باشم؟» (یثربی، ۱۳۹۴، ص ۲۲).

از سویی چیستا از تکرار دیدار علی لذت می‌برد و از سوی دیگر حضور نمادین همیشگی علی و نزدیک شدن او موجب اضطراب چیستا می‌شود. لکان در بیانی تمثیلی نزدیک شدن بیش از حد کودک به مادر را مانند نزدیک شدن کودک یا فردی می‌داند که همانند طعمه‌ای در دهان تمساح قرار گرفته و هر لحظه ممکن است تمساح دهان خود را ببندد و طعمه را ببلعد؛ بنابراین فرد با نزدیکی به ابژه میل/مادر/دیگری کوچک احساس اضطراب می‌کند. تصویر خیالی یا فانتاسم چیستا درباره‌ی علی با دست زدن او به بدن علی از بین می‌رود. چیستا می‌گوید: «می‌دانستم نامحرمیم؛ اما دستش را بلند کردم و روی نام محسن گذاشتم. گفتم: "بذار گرمات رو حس کنه ..." با تعجب نگاهم کرد و گفت: "می‌دونی دوستت دارم؟ حالا چی کار کنیم؟" سردم شد. بهشت یک دفعه پاییز شد. این شروع یک جهان تازه بود. می‌دانستم و پایان یک جهان قدیمی. یا من ... برایش آماده نبودم یا این جهان هنوز برای من آماده نبود. هرچه بود، می‌لرزیدم» (همان، ص ۲۷).

در ادامه خواهیم دید دالی که موجب اضطراب چیستا می‌شود، تشکیل "خانواده" است. علی نیز به منزله دالی است که او را به این دال ارجاع می‌دهد. نزدیک شدن چیستا و علی به یکدیگر برای هردوی آنها در ساحت ناخودآگاه، اضطراب ایجاد می‌کند؛ بنابراین آنها نمی‌توانند ابراز کنند که رابطه عاشقانه آنها به یک دال خط خورده مانند ازدواج ختم شود. آنها در ساحت ناخودآگاه خود، تمایل دارند با غلبه بر فالوس^۱ از این رابطه در مقام رانه‌ای بی‌گمان لذت ببرند. چیستا در پاسخ به پرسش "حالا چی کار کنیم؟" می‌گوید: «خب، هر کاری که همه عاشقان می‌کنند. باید سعی کنیم به هم برسیم. چرا آن سؤال را پرسیدی علی؟ تا انتهای جهان می‌شد پابره‌نه دوید، اگر فقط من و تو بخوایم. آیا واقعاً می‌خواستیم؟ چرا مستقیم به هم نمی‌گفتیم» (همان، ص ۲۹).

دال «خانواده» و تشکیل رابطه‌ای که به ظهور چنین دالی بینجامد، برای چیستا آسیب‌زا بود؛ بنابراین همواره در ساحت ناخودآگاه می‌خواست از علی در مقام فالوس فاصله داشته باشد. چیستا می‌گوید: «نمی‌دانم چرا اسم خانواده که به میان می‌آمد، یاد آن خانه چند طبقه می‌افتادم که هر کدام در یک طبقه جداگانه زندگی می‌کردیم. گاهی تصادفاً همدیگر را در حال رد شدن از اتاق‌ها می‌دیدیم ... چیزی وسط سینه‌ام تیر می‌کشید. این را چگونه می‌توانستم به او بگویم» (همان، ص ۳۱). در حقیقت تشکیل خانواده در مقام دال برای چیستا مازادی را به همراه دارد که برای او آسیب‌زاست. از سوی دیگر فاصله گرفتن چیستا از علی به سبب بازنمایی فقدان در وجود او برای نزدیک شدن به علی، میلی را ایجاد می‌کند. چیستا در ساحت ناخودآگاه به ترتیب به سبب بازنمایی فقدان و مازاد بین خواستن و نخواستن دال «علی» در نوسان است.

موفقیت‌هایی که چیستا به دست می‌آورد، برای او راضی‌کننده نبودند؛ زیرا این موفقیت‌ها هیچ‌کدام در مقام فالوس پُرکننده فقدان

موجود در او و برطرف‌کننده اختگی او نبودند، این سیمپتوم بازنمایی‌کننده سوژه هیستریک^۱ است. هیستریک «برای محافظت از امیالش تلاش می‌کند که هرگز خواسته آبه را برآورده نکند و بدین ترتیب نارضایتی موجب تغذیه امیال وی شده و از ایدئال بودن، دورتر و دورتر می‌شود» (دور، ۱۳۹۷، ص ۱۱۴). چیستا می‌گوید: «در تناثر رشد می‌کردم؛ اما رشدی که مرا ارضا نمی‌کرد. [...] سالی نُه متن از من اجرا می‌شد و دیگر هیچ چیز راضی‌ام نمی‌کرد» (یثربی، ۱۳۹۴، ص ۵۰). درعین حال او بیش از پیش شکاف بین میل خود و میل دیگری را پُرناشدنی‌تر می‌دید و به کوشش‌های پی‌درپی خود برای احراز فالوس ادامه می‌داد. دکتر مجد استاد چیستا به او نصیحتی کرده بود: «با خودت آشتی کن و با همه دنیا بجنگ؛ اما با خودت نجنگ» (همان). چیستا با خود می‌گفت: «اما می‌جنگیدم حتی با خودم؛ اما این جنگ به خاطر علی ارزش داشت» (همان). هرچند چیستا این جمله را به زبان آورده؛ اما دال میل حقیقی او نه به دست آوردن علی در مقام فالوس، بلکه مسیر یا زنجیره دلالتی است که او قصد دارد از آن لذت ببرد.

سرانجام پس از کش و قوس‌های فراوان، بعد از اینکه علی برای انجام مأموریت به بوسنی می‌رود، چیستا با یک دانشجوی تناثر ازدواج می‌کند (ر.ک: همان، ص ۹۹)؛ اما همچنان میل او با علی است. هیستریک عاشق ماندن را به جای احراز ابژه عشق به منزله فالوس بر می‌گزیند. توضیح این امر به منطق فرد هیستریک با لذت پیوند دارد: «وی امیالش را در حالت برآورده‌نشده نگه می‌دارد؛ به عبارت دیگر منطق فرد هیستریک لذت امیالش را با میزان برآورده‌نشده آنها می‌سنجد» (دور، ۱۳۹۷، ص ۹۷).

بنا بر آنچه گفته شد، چیستا با توجه به هیستریک بودن از فالوس صرف نظر می‌کند و می‌خواهد صرفاً از رانه‌های فاقد ابژه لذت ببرد. براین اساس او در پی تأمین دال میل دیگری نیست که از نظر لکان، چنین شخصیتی سوژه اخلاقی در روانکاوی به شمار می‌آید؛ زیرا فقدان در دیگری پیشاپیش بر او آشکار شده و او به صورت خودبنیاد به دال میل خود وفادار مانده است.

از منظر لویناس با توجه به مفهوم تقارن‌ناپذیری و گریزناپذیری، اتفاقاً چیستا سوژه‌ای اخلاقی نیست. او از عرصه میل به دیگری به عرصه نیاز سقوط کرده است و استعلا نمی‌یابد. نزد لکان و لویناس، میل همواره میل به دیگری است؛ با این تفاوت که لکان همواره تأکید دارد سوژه در زنجیره دلالت نمادین دیگری بزرگ می‌تواند از دال میل دیگری تخطی کند و به دال میل خویش پایبند باشد؛ درحالی که لویناس معتقد است سوژه با تخطی از میل دیگری، زمینه سقوط خود را از عرصه میل فراهم کرده است. برای لکان بیرون افتادن از ورطه میل‌ورزی و روان‌پریش شدن به منزله پایبندی به دال میل خود است؛ اگرچه این امر برای سوژه آسیب‌زا باشد و موجب ایجاد روان‌زخم^۲ شود. از دیدگاه لکان ساختار هیستری موضوع بی‌بهرگی^(۱) است که این بی‌بهرگی در مقام نداشتن فالوس از نظر لکان، کاملاً اخلاقی است؛ همان‌طور که در وجهی متناقض‌گونه، او روان‌پریش را به سبب اینکه گمان می‌کند فالوس را دارد و از این رو به دال میل خود پایبند مانده، سوژه اخلاقی شناسایی می‌کند. این بی‌بهرگی از دیدگاه لویناس، پیامد خودبنیاد عمل کردن سوژه و اجابت نشدن او درباره فراخوانی و تعهد به مسئولیتی است که دیگری به او واسپاری کرده است.

۱. Hysteric Subject. بی‌بهرگی (Privation): «اخلاق هیستریک اخلاق بی‌بهرگی است. اخلاق از دست دادن است. اخلاق سلب تملک است که البته به معنای کرامت نیست. موضع هیستریک موضع نداشتن است که او آن را با تمام قوا فریاد می‌زند؛ اگرچه تقریباً هیچ وقت هم آن را تا به انتها طی نمی‌کند» (کدیور، ۱۳۸۱، ص ۱۰۶).

۳-۲-۲. علی

علی در ابتدا سوژه وسواسی^۱ است که با آشکارگی فقدان در دیگری بر او به سوژه‌ای هیستریک تبدیل می‌شود. سیمپتوم عذاب وجدان^۲ همواره برای سوژه وسواسی دوگانگی ایجاد می‌کند که این دوگانگی مخیر شدن بین برگزیدن دال میل حقیقی خود یا دال میل دیگری بزرگ است. لکان این دوگانگی را با مثالی تحت عنوان «یا پولت یا جانت؟» تبیین کرده است. او در این باره توضیح می‌دهد که فرض کنید فردی مقابل یک باج‌گیر قرار می‌گیرد. باج‌گیر که مسلح هم است. به فرد مورد نظر می‌گوید «یا پولت یا جانت؟ یکی را انتخاب کن». اگر فرد پول را انتخاب نماید، باید از جانش صرف نظر کند و هیچ‌گاه نمی‌تواند از پول خود استفاده کند. اگر این فرد جان را انتخاب کند، باید از داشتن پول خود صرف نظر کند. از نظر لکان، پول در اینجا دال میل حقیقی فرد و جان نیز حیات نمادین اوست. فرد وسواسی همواره جان را انتخاب می‌کند، فقدان موجود در خود را به سبب نداشتن فالوس می‌پذیرد و به اختگی نمادین تن در می‌دهد.

علی به مثابه سوژه دوپاره یا انشقاق یافته وسواسی بین دال میل حقیقی خود، یعنی چیستا و دال میل دیگری بزرگ، همواره به اختگی نمادین تن در می‌دهد و از دال میل خود صرف نظر می‌کند تا اینکه از موضع وسواس به موضع هیستری پرتاب می‌شود. این امر سبب می‌شود اتفاقاً از احراز چیستا در مقام فالوس صرف نظر کند و بخواهد خودش فالوس باشد. علی در نامه چهارم خود به چیستا اظهار می‌دارد قصد دارد او را برای همیشه ترک کند. رابطه علی و چیستا در حقیقت مبتنی بر ارضا نشدن، حفظ نوعی فاصله از فالوس و لذت بردن در سطح رانه‌هاست. او در نامه خود می‌نویسد: «دل کوچکت همان گنجشک زخمی است. پدرم یادم داده بود گنجشک‌های زخمی را به حال خودشان رها نکنیم. من رهایت کردم. علی را ببخش ... علی چاره‌ای نداشت. سراغ گنجشک‌های دیگری رفت. گنجشک خودش یادش رفت ... دوست دارم گنجشک بی‌پناه اشی‌مشی» (یثربی، ۱۳۹۴، ص ۱۰۸). چیستا نیز میل دارد این رابطه را در سطح رانه تجربه کند و ازدواج کردن برای او تروماتیک است. پس از بازگشت علی از مأموریت، او تصمیم می‌گیرد بعد از سال‌ها با چیستا ازدواج کند؛ اما چیستا نمی‌پذیرد و به او می‌گوید: «صبر کن علی، یه هفته بهم مهلت بده» (همان، ص ۱۱۲). سرانجام شاهدیم که علی و چیستا با غلبه بر فالوس، به سوژه‌ای هیستریک تبدیل شده‌اند. ازدواج کردن برای هیستریک چون به منزله رضایت است، سوژه مذکور همواره نوعی نارضایتی را بر می‌گزیند.

مانند آنچه درباره چیستا گفته شد، علی از نظر لکان سرانجام سوژه اخلاقی به شمار می‌آید؛ اگرچه در ابتدا رفتار او اخلاقی نبوده است و از نظر لویناس، در ابتدا اتفاقاً رفتار علی مبتنی بر تعهد به مسئولیتی بوده است که دیگری بر گردن او نهاده و او آن را پذیرفته بوده است. منتها بعدها با صرف نظر کردن از میل دیگری، اسباب سقوط خود را از عرصه میل دیگری فراهم می‌کند و رفتار او خودبنیاد و غیراخلاقی به شمار می‌آید.

۳-۲-۳. حاجی

حاجی سوژه منحرف سادیستی است. او در ساحت ناخودآگاه همواره می‌کوشد بین علی و چیستا فاصله بیندازد. در وهله نخست،

1. Obsessional Neurosis

2. Feel Guilty

هنگامی که علی می‌خواهد به صورت رسمی با چیستا ازدواج کند، شناسنامه علی را - بدون اینکه او از این امر آگاه باشد - پیش خود نگه می‌دارد. علی به حاجی می‌گوید: «الو حاجی. واسه چی شناسنامه رو برداشتی؟ من که گفتم بر می‌گردم؟ دختر مردم اینجا وایساده. حالا وقت گرو، گروکشیه؟» (همان، ص ۶۸).

پس از اینکه علی برای انجام مأموریت و نجات صوفیا اقدام می‌کند، حاجی برای فاصله انداختن بین چیستا و علی، دروغ می‌گوید: «حاضرند معامله کنند. خواهر فرمانده صرب‌ها عاشقشه. دختره خودش سربازه، همون پادگان؛ آگه علی بگیرتش، نمی‌کشش» (همان، ص ۷۲).

علی پس از بازگشت به ایران و دیدار با چیستا، پس از اینکه از دروغ‌گویی حاجی ناراحت می‌شود، به چیستا می‌گوید: «خیلی دیر فهمیدم بهت دروغ گفتند. با حاجی دعوا شد. گفت آگه نمی‌گفتم، دختره ول کن نبود. می‌اومد بوسنی. واسه اینکه کنارت باشه، خودش رو به کشتن می‌داد. حاجی از سرسختیت می‌ترسید. دروغ مصلحتی گفت که جونت رو نجات بده» (همان، ص ۸۰). چیستا که از میل حقیقی حاجی باخبر بوده است، در پاسخ به علی می‌گوید: «اون تو رو می‌خواست، نه من رو کنار تو» (همان).

«صیغه محرمیت خواندن» دال میل دیگری است. سوژه با پذیرش انجام چنین کنشی، اختگی خود را پذیرفته است. حاجی به چیستا می‌گوید: «تو می‌دونی، تو می‌دونی که من بدون این صیغه هم شما دو تا رو قبول داشتم؛ ولی ما عرفی این صیغه رو می‌خونیم که کسی پشت شما دو تا حرف نزنه» (همان، ص ۵۵). این گونه به نظر می‌رسد که با تن دادن به دال مذکور، سوژه به اختگی نمادین پناه برده است. «ولی» نیز از ادات نفی است و با آشکار شدن آن می‌توانیم مرز بین کلام آگو و کلام سوژه را شناسایی کنیم. اجبار برای ارائه سند فیزیکی شناسنامه که برای خواندن خطبه ازدواج لازم است، ناظر بر اخته بودن سوژه است.

حاجی سوژه‌ای است که به وظیفه خود تعهد دارد. تعهد به وظیفه محل افتراق و اختلاف لکان و لویناس است. ژیزک مفسر هگلی - لکانی باور دارد ارجاع به وظیفه به بهانه انجام آن، شکلی از دورویی است که باید پس زده شود: «کافی است مثال مشهور معلمی خشک‌مآب و سادیست را که شاگردانش را سوژه تبیه و آزار بی‌رحمانه‌اش می‌گیرد، به یاد آوریم. البته بهانه‌ای که او برای خودش (و دیگران) می‌تراشد، این است: "برای خود من هم دشوار است که چنین فشاری را بر بچه‌ها اعمال کنم؛ ولی چه کنم؟ وظیفه‌ام است [مأمورم و معذور!]"» (ژیزک و دیگران، ۱۳۹۹، ص ۵۳). براین اساس از نظر لکان، انجام وظیفه برآورده کردن دال میل دیگری و انکار اختگی سوژه است؛ درحالی‌که از نظر لویناس، انجام وظیفه موجب استعلا سوژه و اجابت فراخوانی دعوت به مسئولیت دیگری است؛ بنابراین حاجی از دیدگاه لکان سوژه‌ای غیراخلاقی و از نظر لویناس سوژه‌ای اخلاقی است.

۳-۲-۴. حاج اکبر

حاج اکبر نیز مانند حاجی، سوژه منحرف سادیستی است. او نیز در ساحت ناخودآگاه، همواره می‌کوشد بین علی و چیستا فاصله بیندازد. چیستا درباره او می‌گوید: «حاج اکبر که متوجه حال بد من شد، دسته‌ای نامه از جیش درآورد و گفت: "حلالم کن خواهر. اون هر شب نامه می‌نوشت. نگران بود. تو خواب سمت رو می‌گفت. خیلی از نامه‌ها وسط راه گم شد؛ اما اینا رو نگه داشتم، بهت ندادم؛ چون فکر کردم زخم کهنه رو باز نکنم بهتره. نمی‌دونستم هنوز پاش وایسادی» (یثربی، ص ۷۷). حاج اکبر بازگشتن علی به

وطن را از چیستا پنهان کرده بود. چیستا سرانجام با پافشاری برای فهمیدن اینکه علی در کجا مستقر شده است، از او خبر می‌گیرد. حاج اکبر به چیستا می‌گوید: «بی‌اجازه دارم آدرس رو می‌دم. این شاید یه کم گناهام رو سبک کنه برای نامه‌ها؛ اما برای دروغی که بهت گفتند، مجبور بودیم» (همان، ص ۷۸). تعهد به «وظیفه» در حقیقت حفاظت از دال میل دیگری است که سوژه منحرف در سطح ناخودآگاه آن را بر عهده می‌گیرد. آنچه از سوژه اخلاقی یا غیراخلاقی از دیدگاه لکان و لویناس درباره حاجی گفتیم، درباره حاج اکبر نیز صدق می‌کند.

۴. ارزیابی

تقابل اخلاق روانکاوی لکان با اخلاق لویناس نه‌تماماً، ولی تا اندازه‌ای بازنمایی‌کننده تقابل اخلاق لویناس و اخلاق کانت است: «در اخلاق لویناس، احساس و عاطفه جایگزین عقل کانتی می‌شود. نیز سوژه اخلاقی کانت ماهیتاً غیر از سوژه اخلاقی لویناس است. سوژه کانتی سوژه‌ای خودآیین و مختار و عقلانی است و سوژه لویناس در وهله نخست در برابر دیگری و چهره او مسئول است» (عبدالله‌نژاد، ۱۳۸۹، ص ۱۳۵). «کانت معتقد است که دیگرآیینی هیچ ارزش اخلاقی ندارد و اگر هم ارزشی داشته باشد، برای رسیدن به استقلال و آزادی و به‌طورکلی خودآیینی سوژه است» (همان، ص ۱۵۱). این امر با توجه به اصل تقارن‌ناپذیری و گریزناپذیری سوژه در نزد لویناس، برای رفتار اخلاقی پذیرفتنی نیست.

سوژه هیستریک در کنار وسواسی و ترس مرضی^۱ گونه‌ای از روان‌نژندی^۲ است. انحراف^۳ نیز چند گونه متفاوت دارد که می‌توان به مازوخیسم^۴ (خودآزار) و سادسیم^۵ (دگرآزار) به عنوان مهم‌ترین آنها اشاره کرد. به‌طورکلی از نظر لکان، نسبت لذت، دیگری و هرکدام از سوژه‌های یادشده با هم متفاوت است: «وقتی صحبت از ژویسانس می‌شود، ظاهراً انحراف در تضادی قطعی با روان‌رنجوری به نظر می‌رسد. فرد روان‌رنجور می‌گوید: "دیگری بزرگ نباید از من لذت ببرد"؛ درحالی‌که به نظر می‌رسد برخی افراد منحرف می‌گویند: "می‌گذارم دیگری بزرگ از من لذت ببرد!"، "من می‌خواهم تبدیل به ابزاری برای ژویسانس دیگری بزرگ شوم". [...] این فقط ظاهر ماجراست. فرد منحرف به خودش نمی‌گوید: "من تمام این کارها را انجام می‌دهم تا بتوانم انفصال و اختگی خودم را تکمیل کنم؛ من باید طوری برنامه‌ریزی کنم که به دیگری بزرگ، موجودیت بخشم و کاری کنم که قانون بیان شود". درمقابل وی به گونه‌ای کاملاً متفاوت، خود را متقاعد می‌سازد: در مازوخیسم، ابژه آماده است تا کاری انجام دهد تا لذتی برای دیگری بزرگ ایجاد نماید و در سادسیم، سوژه ابزار ایجاد اضطراب در دیگری بزرگ است» (فینک، ۱۳۹۸، ص ۳۳۰-۳۳۱).

براین‌اساس از دیدگاه لکان، منحرف همواره موجب لذت دیگری و حافظ قانون اخلاقی اوست؛ درحالی‌که روان‌نژند وسواسی و هیستریک ممکن است از دال میل دیگری در مقام قانون اخلاقی او تخطی کند. برای لکان، تخطی از قانون اخلاقی دیگری موجب

1. Phobia

2. Neurosis

3. Perversion

4. Masochism

5. Sadism

پایبندی و حفظ دال میل سوژه است؛ اگرچه سبب روان‌زخم در او شود.

بر خلاف لکان، «لویناس بر زندگی "دیگری" بیش از زندگی "من" اهمیت می‌دهد» (اصغری، ۱۳۹۰، ص ۱۵۴). در دیدگاه مقابل، برای لویناس لذت مؤلفه‌ای برای دور شدن یا تعهد نداشتن سوژه در برابر دیگری است. لذت نه تنها نفی همان نمی‌کند؛ بلکه تثبیت‌گر آن است. هر قدر لکان در تعریف اخلاق روانکاوی بر بی‌بهرگی سوژه از دیگری تأکید داشت و آن را در نسبت با موضع هیستری در نظر می‌گرفت، لویناس اتفاقاً بر بهره‌مندی سوژه از دیگری و اخلاق مبتنی بر آن تأکید دارد: «سوژه نه جهان را می‌شناسد و نه تقویم می‌کند؛ بلکه در رابطه "بهره‌مندی" از آن زندگی می‌یابد. او با گذر از تمامیت و پاسخ‌گویی به دیگری تعالی می‌یابد و این هردو مستلزم بدنمندی سوژه است. انتقال از سوژه لذتمندی به سوژه تمایل (اخلاقی) با گذر از خود به دیگری و عقب‌نشینی از اراده تملک و لذت جهان همراه است. به نظر لویناس در نیاز، سوژه بدنمند غرق در خوشایندی و لذت است. بدن و حساسیت آن شیوه او را انسجام می‌بخشد تا در جذب امور مادی تلاش کند و زحمت کشد تا دیگری مادی را با همان وفق دهد و تلفیق کند؛ درحالی‌که در میل، دیگری قابل جذب و تقلیل و سازش با من نیست؛ او بدون تمامیت، خارج از شناخت من و مطلقاً دیگری است» (خبازی کناری و سبطی، ۱۳۹۵ «الف»، ص ۹۲-۹۳).

با توجه به آنچه ارزیابی شد، چیستا و علی در مقام دو سوژه هیستریکی که قصد داشتند با هم ازدواج کنند، نارضایتی را به منزله سیمپتوم موضع هیستری جایگزین احراز رضایت^۱ کرده‌اند. رضایت برای حاج اکبر و حاجی نیز در گرو ابژه دیگری بودن آنهاست که نمود یا ظهور سیمپتوم آن با دگرآزاری و دور کردن سوژه از ابژه^۲ α پدیدار می‌شود.

در نظر لویناس، در پی غلبه اهمیت حیات دیگری بر حیات خود، توجه به چهره «دیگری» نیز بر چهره «خود» اهمیت دارد. چهره دیگری لویناسی را می‌توان با تصویر یا گشتالت خیالی از دیگری کوچک لکانی مقایسه کرد. مواجهه چیستا و علی با دیگری، مبتنی بر ادراک و شناخت بوده و از منظر لویناس، چهره دیگری را نمی‌توان به امری ادراک‌آمیز فروکاست؛ یعنی «در چهره شخص دیگر، حالت غریبی نهفته است که سوژه نمی‌تواند از طریق ادراک هستی، این امر غریب را زیر سلطه شناخت و فهم خود درآورد» (الیاسی مفرد و دیگران، ۱۴۰۱، ص ۱۱۷). به عبارتی روشن‌تر، لویناس باور دارد هنوز برای مواجهه سوژه با چهره دیگری مفهوم‌سازی نشده است (Levinas, 1979, p.63). این حالت غریب که به زبان در نمی‌آید و نمادین نمی‌شود، نزد لکان پسماند یا مازاد دال امر نمادینی است که در امر واقع قرار دارد و رویارویی سوژه با آن آسیب‌زاست. این رویارویی از نظر لکان، موجب بیرون افتادن از حیطه نمادین می‌شود و کاملاً اخلاقی است؛ درحالی‌که نزد لویناس، این مواجهه با توجه به اینکه بر ادراک سوژه مبتنی است، اخلاقی نیست.

نتیجه‌گیری

با توجه به ارزیابی دیدگاه لویناس و لکان درباره سوژه اخلاقی و تحلیل آن در داستان پستیچی، دستاوردهای این پژوهش نشان می‌دهد

1. Satisfy

2. Object Petit a

دیدگاه لویناس و لکان درباره سوژه اخلاقی در تقابل با یکدیگر قرار می‌گیرد. این محل اختلاف به سبب موضعی است که این دو اندیشمند درباره دیگری در نسبت با سوژه دارند. مهم‌ترین مؤلفه اخلاق نزد لکان، دگربنیاد بودن آن و نزد لویناس، خودبنیاد بودن آن است. تخطی از میل دیگری نزد لکان موجب پایبندی به دال میل حقیقی سوژه و به منزله امکان امر اخلاقی است؛ درحالی‌که تخطی از میل دیگری نزد لویناس موجب سقوط سوژه از عرصه میل به نیاز و تعهد نداشتن به وظیفه و مسئولیت در قبال دیگری است و این امر به منزله امکان نداشتن امر اخلاقی است. اصل تقارن‌ناپذیری و گریزناپذیری برای تحقق اخلاق نزد لویناس، امری مسلم و آشکار است؛ درحالی‌که نزد لکان، سوژه هیستریک به موجب گریز از دال میل دیگری و تقارن‌ناپذیری با آن می‌تواند رفتار اخلاقی را امکان‌پذیر کند. علی و چیستا به سبب تخطی از میل دیگری از دیدگاه لکان، سوژه اخلاقی و از نظر لویناس، سوژه غیراخلاقی به شمار می‌آیند. در نقطه مقابل نیز حاجی و حاج اکبر به سبب تعهد به انجام وظیفه، از دیدگاه لکان، سوژه غیراخلاقی و از نظر لویناس، سوژه اخلاقی به شمار می‌آیند.

منابع

- اصغری، محمد. (۱۳۸۸). «رابطه اخلاق و الهیات در فلسفه ایمانوئل لویناس». تأملات فلسفی. ۱ (۴): ۲۷-۴۲.
- اصغری، محمد. (۱۳۹۰). «آیا اخلاق لویناس یک اخلاق پست مدرن است؟». تأملات فلسفی. ۲ (۶): ۱۴۱-۱۵۷.
- اصغری، محمد. (۱۳۹۱). «تقدم اخلاق بر فلسفه در اندیشه ایمانوئل لویناس». پژوهش‌های فلسفی. ۶ (۱۰): ۲۳-۴۱.
- ایوانز، دیلن. (۱۴۰۱). واژه‌نامه روانکاوی لکانی. تهران: اتاق آبی، چاپ دوم.
- بنایی جهرمی، مهدی. (۱۳۹۳). «لویناس و سوپرتکتیویته اخلاقی». غرب‌شناسی بنیادی. ۵ (۲): ۲۱-۳۶.
- پویمان، لویی. (۱۳۷۸). درآمدی بر فلسفه اخلاق. تهران: گیل، چاپ اول.
- پیر کلو، ژان. (۱۳۹۸). واژگان لکان. ترجمه کرامت موللی، تهران: نی، چاپ پنجم.
- جواری، محمدحسین و دیگران. (۱۳۹۸). «بررسی تطبیقی جایگاه "دیگری" در روابط عاطفی شخصیت‌ها در رمان مادام بواری اثر گوستاو فلوبر و دو منظره اثر غزاله علیزاده بر اساس نظریه امانوئل لویناس». فصلنامه پژوهش‌های ادبیات تطبیقی، ۷ (۲): ۳۲-۵۰.
- جی. وارنوک، جی. (۱۳۶۸). فلسفه اخلاق در قرن حاضر. تهران: مرکز ترجمه و نشر کتاب، چاپ اول.
- خبازی کناری، مهدی و صفا سبطی. (۱۳۹۵ «الف»). «مسئولیت در برابر مرگ دیگری: بنیاد سوژه در فلسفه لویناس». غرب‌شناسی بنیادی، ۷ (۲): ۱-۲۲.
- خبازی کناری، مهدی و صفا سبطی. (۱۳۹۵ «ب»). «"بدنمندی" در پدیدارشناسی هوسرل، مرلوپونتی و لویناس». حکمت و فلسفه. ۱۲ (۳): ۷۵-۹۸.
- دور، جوئل. (۱۳۹۷). روانکاوی بالینی لکان. تهران: کیان افراز، چاپ دوم.
- راستایی، حامده و احد فرامرز قراملکی. (۱۴۰۰). «"جانیشینی" نزد لویناس و "جایگزینی" در همدردی: دورویکرد متفاوت در مواجهه با دیگری». پژوهش‌های فلسفی - کلامی، ۲۳-۲۴ (۹): ۵-۲۲.
- رحیمی‌نیا، فاطمه و فاطمه حیدری. (۱۴۰۱). «بررسی مرگ از دیدگاه پدیدارشناسی غیریت در رمان گاوخونی». فصلنامه علمی تفسیر و تحلیل متون زبان و ادبیات فارسی (دهخدا). ۱۴ (۵۳): ۴۷۱-۴۹۲.
- ژیژک، اسلاوی. (۱۳۸۹). خشونت (پنج نگاه زیر چشمی). تهران: نی، چاپ اول.
- ژیژک، اسلاوی. (۱۳۸۶). لکان - هیچکاک. تهران: ققنوس، چاپ اول.
- ژیژک، اسلاوی و دیگران. (۱۳۹۹). اخلاق ساد. تهران: سیب سرخ، چاپ دوم.
- صافیان، محمدجواد و سعید کاویانی تبریز. (۱۳۹۳). «لویناس، فیلسوف دیگری». پژوهش‌های علوم انسانی نقش جهان. ۸-۱ (۱): ۲۶.
- صیادمصور، علیرضا. (۱۳۹۶). «روایت لویناس از مسئولیت اخلاقی به مثابه واقعیت انضمامی من؛ گریزناپذیر و تقارن‌ناپذیر». دوفصلنامه فلسفی شناخت. ۱ (۷۷): ۱۹۷-۲۱۸.
- ضمیران، محمد. (۱۳۸۷). «بررسی اجمالی درون‌مایه آموزه‌ها و آثار لویناس». کتاب ماه فلسفه. ۱ (۱۵): ۶۳-۶۹.

طایفی، شیرزاد. (۱۴۰۲). «از فقدان تا مازاد در کلام: خوانش لکانی داستان‌های قصر پرندگان غمگین و سگته قبلی». پژوهشنامه ادبیات کردی. ۹-۱ (۱۵): ۱-۱۶.

عبدالله‌نژاد، محمدرضا. (۱۳۸۹). «نسبت اخلاق لویناس با اخلاق کانت». دوفصلنامه شناخت. ۱ (۶۳): ۱۳۵-۱۵۵.

علیا، مسعود. (۱۳۸۸). کشف دیگری همراه با لویناس. تهران: نی، چاپ اول.

فرهادی، نوازالله و دیگران. (۱۴۰۰). «بررسی تطبیقی پدیده "خواب‌هراسی" از دیدگاه امانوئل لویناس و مولانا با تأکید بر غزلیات شمس». فصلنامه پژوهش‌های ادبیات تطبیقی. ۹ (۱): ۱۰۵-۱۳۲.

فینک، بروس. (۱۳۹۸). مقدمات بالینی در روانکاوی لکان اصول نظری و تکنیکی. تهران: گستره، چاپ دوم.

کالیوانف، رادوستین. (۱۳۹۸). هگل، کوژو، لکان: دگردیسی‌های دیالکتیک به همراه پنج نامه منتشر نشده لکان به کوژو. تهران: علمی و فرهنگی، چاپ اول.

کدیور، میترا. (۱۳۸۱). مکتب لکان: روانکاوی در قرن بیست و یکم. تهران: اطلاعات، چاپ چهارم.

کریمی، بیان. (۱۳۹۹). «سوبژکتیو بدنامند اخلاقی: فوکو و لویناس». پژوهش‌های فلسفی. ۱۴ (۳۳): ۳۵۴-۳۶۹.

کریمی، بیان و اصغری، محمد. (۱۴۰۰). «جایگاه دیگری در ساخت‌گشایی سوبژکتیو و اخلاق: لکان و لویناس». تأملات فلسفی. ۱۱ (۲۶): ۱۳۵-۱۶۲.

لاکان، ژاک. (۱۳۹۹). لکان در بودا. تهران: سیب سرخ، چاپ اول.

لوین و دیگران. (۱۳۷۰). فلسفه یا پژوهش حقیقت. تهران: حکمت، چاپ سوم.

مبلغ، سیده‌زهرا. (۱۴۰۰). «خشونت علیه متافیزیک: بررسی نقدهای رادیکال به خشونت متافیزیک». جاویدان خرد. ۱۸ (۴۰): ۲۵۹-۲۸۹.

محسنی، اعظم و فتح طاهری، علی. (۱۳۸۹). «از تئوری تا واقعیت: خودآیینی کانت بدیلی برای اخلاق دیگرآیین لویناس». حکمت و فلسفه. ۱۵ (۵۸): ۴۸-۷۵.

مرادی، ایوب. (۱۴۰۱). «بررسی شیوه‌های بازنمایی اندیشه‌های "امانوئل لویناس" در "رمان" موصل، بدون پریچهر "از حسین قسامی"». جستارهای نوین ادبی. ۵۵ (۲۱۶): ۸۳-۱۰۴.

موللی، کرامت. (۱۳۹۸). مقدماتی بر روانکاوی لکان: منطق و توپولوژی. تهران: دانژه، چاپ دوم.

مهری آدریانی، سیده‌فاطمه زهرا و سیدحسن اسلامی اردکانی. (۱۴۰۱). «گستره دگرپروایی در اخلاق مراقبت». تأملات اخلاقی. ۳ (۱۱): ۶۹-۸۹.

نذری‌دوست، مسعود و سمیرا رشیدپور. (۱۳۹۵). «مارکی دو ساد، زخمی بر چهره روشنگری». پژوهش ادبیات معاصر جهان. ۲۱ (۱): ۱۷۵-۱۹۶.

وقفی‌پور، شهریار. (۱۳۹۸). نامه‌ها و ملاقات‌ها: لکان بدون فروید، بادلوز، از دریدا و جوئیس. تهران: چترنگ، چاپ اول.

الیاسی مفرد، حسین و دیگران. (۱۴۰۱). «خوانش پدیدارشناختی رمان "الحرام" با تکیه بر مسئولیت نامتقارن اخلاقی "لویناس"». پژوهشنامه ادبیات داستانی. ۱۱-۱ (۳۸): ۱۱۲-۱۳۶.

یثربی، چیستا. (۱۳۹۴). پستیچی. تهران: قطره، چاپ نوزدهم.

Levinas, Emanuel. (1979). *Totality and Infinity*. Trans by A. Lingis, Pittsburgh: Duquesne University Press.

Levinas, Emanuel. (1996). *Basic Philosophical Writings*. Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press.

